

UMETNOST I DRUŠTVO: SPOROVI U JUGOSLOVENSKOJ MISLI

Apstrakt: *U obrazloženju teme na kojoj će raditi ovaj autor kratko se izlažu poteškoće i dileme u vezi s osnovnim pojmovima projekta identitet i postkomunizam; potom se raspravlja da li je i u kojoj meri došlo do promene u kulturnom obrascu kao jednom od relevantnih parametara stanja u društvu. Pratiće se primeri iz književnosti, slikarstva i pozorišta (u Beogradu) koji bi mogli da ilustruju promene na relaciji moderna umetnost-arhajska umetnost.*

Ključne reči: *istorija ideja, identitet, postkomunizam, moderna umetnost, arhajska umetnost*

Plan mog obrazloženja je jednostavan: ukratko ispitati opšte pojmove koji su u igri, potom izložiti da li je, kako i zašto postkomunizam uticao na umetnost, specijalno beletristiku, i u kom smislu; budući da su u pitanju nesumnjivo krupne promene, u zaključku ću komentarisati problem kulturnog obrasca, preciznije da li je promenjena funkcija umetnosti, a ako jeste kako je to učinjeno. Doduše, to bi trebalo da pokaže sâmo istraživanje, a ovde se to prikazuje jedino kao stvar za raspravu. U skladu s tim je i odgovarajuća kratka bibliografija u svom teorijskom delu.

Kakav uopšte značaj može imati umetnost, osobito književnost, u sklopu teme *Individualni i kolektivni identitet u postkomunizmu?*

Kako to uglavnom biva sa sintetičkim terminima, oni su mahom magloviti i više ili manje višeznačni. Tako je sa umetnošću, tako sa identitetom, jednim starim i prastarim pojmom, tako sa postkomunizmom.

Termin *postkomunizam* skovan je svakako u nedostatku boljeg, a označava neku *promenu* u strukturi osnovnog pojma (ovde: komunizma) koja *traje*. Zato još uvek ne znamo u potpunosti šta je postkomunizam. Kada je nastao? Da li sa *propašću komunizma*, kako se to emfatično i optimistički kaže? Optimistički, u smislu da je sa komunizmom definitivno gotovo. Ili je on, ipak, jedna mile-

narna pojava? I možda neće biti da je „igrao“ samo jedno stoleće, pa ni toliko? Možda je umesnije govoriti o *velikoj krizi komunističke ideje*. U svakom slučaju, takav oprez i suzdržanost verujem da bi bio dobrodošao bar kod istoričarâ ideja kada pristupaju razmatranju tog fenomena. Pravo na meritornu kvalifikaciju *propast komunizma* imaće, po mom mišljenju, samo osoba koja će, sa distancom od jednog ili dva veka, moći da sagleda rezultate današnjih zbivanja. Isto kao što mi danas imamo pravo na reč *propast rimskog carstva*, ali Rimljanin teško da je imao privilegiju na takvu presudu.

Identitet i *promena* identiteta – preobražaj. Ovde bih pome-
nuo sjajnu pripovest Franca Kafke *Preobražaj*, priču naoko veoma
jednostavnu, a po konsekvencama veoma složenu. Od mnogih mo-
gućih interpretacija, za ovu priliku bih posebno naglasio horizont
razumevanja između preobraženog Gregora Samse i porodice: ses-
tre i roditelja. Stvar se završava tragično po Gregora Samsu i izbav-
ljujuće po porodicu. Sa promenjenim identitetom, on nije mogao
da ispuni *očekivanja* porodice, kao što ni porodica nije mogla njega
da razume u obliku bube. Tako su i mnoga velika prijateljstva
razorena u svetlu skorašnjih događaja; mahom se to desilo zbog
tektonskih promena identiteta koje su diktirali, pre svega, događaji.

Opet, bez nekog identiteta se ne može živeti. To se vidi
naročito u graničnim situacijama. Varlam Šalamov o tome kaže:
„Znam da je svaki čovek ovde imao nešto *poslednje*, nešto najvažnije
– ono što mu je pomagalo da živi, da se grčevito hvata za život
koji su nam tako uporno i predano otimali. Ako je Zamjatinovo
poslednje bila liturgija Jovana Zlatoustog, moje spasonosno *posle-
dne* bila je poezija – omiljene pesme drugih pesnika koje su se na
neverovatan način pamtile ovde gde je sve drugo bilo davno zabo-
ravljeno, isterano, prognano iz sećanja. To je bilo jedino što još
nisu uništili premor, mraz, glad i beskonačna poniženja.“¹

Postkomunizam je označio promenu i to u tom smislu da je
nacionalni obrazac, tako reći preko noći, izbio u prvi plan, tesno
se ispreplićući i saradjujući sa političkim obrascem. Kako je prošla
kultura ili, bolje, kulturni obrazac (da se poslužim tim izrazima
starog Slobodana Jovanovića)? Šta je novo ili, možda tačnije, šta
je *staro* postkomunizam dao umetnosti? Kako mi se čini, svaka je
zemlja zahvaćena fenomenom postkomunizma poseban slučaj, a
što se tiče naših neprilika sva je prilika da su naši intelektualci, u

¹ Varlam Šalamov, *Priče sa Kolime*, BIGZ, Beograd, 1985, str.
86.

jednom trenutku, listom podržavali nacionalni obrazac, pa čak i bitno učestvovali u formulisanju nacionalnog programa.

Postkomunizam, dakle, označava *promenu*. Opšte pojmove kakvi su, na primer, *postkomunizam* ili, u ovom kontekstu, *promena*, trebalo bi sačuvati u *deskriptivnom, neutralnom i nepolemičkom smislu* dokle god je to moguće. Uz neke druge, oni su noseći u mreži pojmova. I nije dobro, po mom mišljenju, stvari zasnivati *odmah* na polemičkim terminima. Struktura tog stanovišta je takva da bitno sužava prostor za potencijalnu debatu, a mogućnosti manevra u argumentaciji minimalne su. S druge strane, tu je i čisto psihološki faktor: mnogi se neće latiti za knjigom u kojoj je, već u naslovu, otvoren propagandni i polemički termin. Tako je, recimo, jedan prastari, otmeni i zaista neophodni pojam *istina* doživio takvu degradaciju u poslednjih sedam-osam godina na Balkanu da bi bilo dobro – terapije radi bar – da se *ne* upotrebljava na ovom prostoru sledećih sedamdeset-osamdeset godina. *Istina* je postala jedan otužan propagandni termin, kibla i za noćnu i za dnevnu upotrebu.

Za *polemiku* i polemičke termine ionako ima više nego dovoljno materijala u zemljotresnim vremenima kakva su ova. Ako se isključivo njima operiše, onda svi putevi vode ka otvorenoj svađi. Istina, nije mali broj onih koji uživaju u prizorima i javnih i privatnih svađa, ali se osoba, nešto hladnokrvnijeg habitusa, opravdano pita čemu sve to i koja je vajda od tih besmislenih svađa.

Da se razumemo: ne bežim od polemičkih ili vrednosnih termina. I sâm sam u nekim stvarima *strogo opredeljen*: recimo, rezolutno i čvrsto sam za *modernu* umetnost; kod mene nema nekog koketovanja sa modom zvanom *postmodernizam* (sem u arhitekturi, gde mislim da je taj fenomen opravdan). Modernu umetnost shvatam kao slobodu istraživanja formi. U tom smislu je Johan Sebastijan Bah eminentno moderan umetnik², a Leonardo je po svojim spisima iz teorije umetnosti isto tako moderan duh.

² Bah nije komponovao za publiku i savremenike. Pisao je za Boga. Svaka je njegova partitura bila ukrašavana inicijalima *SDG*, to jest *Soli Deo Gloria*, U slavu Bogu. Nije se obazirao na mišljenja mase: muzika mu je bila sama po sebi cilj. Ima jedan zgodan detalj koga ću ovde prepričati. Sagovornici su Bah i žena mu Ana Magdalena. Ona mu kaže:

Mislim da bi ti pisao istu muziku i onda kada bi svi ljudi bili gluvi.

To i ja mislim, rekao je Bah sa smeškom na licu, kako je zapazila njegova žena Ana Magdalena. Pa dodao: „Uostalom, mnogi od njih su

Takođe, polazim od shvatanja o umetničkom delu kao *polifunkcionalnoj tvorevini*. Za slobodu umetničkog stvaranja od presudnog je značaja da se prihvati *primarnost estetske funkcije dela*. To je zahtev da se umetničkom delu prizna *autonomnost*.

Tokom istorije samo su neki tipovi društava priznavali umetnosti autonomiju, drugim rečima primarnost estetske funkcije. Smisao devetnaestovekovne debate o *l'art pour l'artu* može se shvatiti kao deo borbe u okviru građanskog društva da se umetnosti prizna puna autonomija, a umetniku neograničena stvaralačka sloboda.

U najmanju ruku, trebalo bi imati na umu činjenicu da je, od 1990. godine, u pripremama za rat, pa i u ratnom poletu, mnogima bila sveta – *nacija*. Dakle, i usred sveopšte sekularizacije, imamo obol sakralnom duhu, usred sveopšte laicizacije društva – enormno jačanje uticaja crkvenih krugova na javni život. Ako je sveopštom sekularizacijom društva zvanično izbačeno na vrata sve sveto, ipak se ponešto vratilo na prozor u novom ruhu.

Umetnost koja se rukovodi neumetničkim ciljevima kakvi su pedagoški, društveni ili nacionalni jeste *tradicionalna* ili *arhajska* po karakteru. Zlatno doba socijalistikog realizma pripada upravo arhajskom duhu u umetnosti. Pogledamo li malo bliže u istorijski kontekst, možemo reći da je umetnost bila samo *rearhajizovana* u doba socijalističkog realizma, budući da su i srpska i hrvatska književnost već bile dostigle nivo modernosti negde na prelomu između dva veka.

Sva je prilika da je većina ili barem znatan deo srpskih pisaca prihvatio ulogu tumača svesti nacije u najnovijem dobu. Po ko zna koji put. Istina, neki su to po davnašnjem opredeljenju, i njima se nema šta spočitavati; drugi su to povodeći se događajima, pa im je zato i literatura pomodna i konfuzna; treći su oni – njih uvek ima u svakom dobu – koji su se odazvali na konjukturu. Računica je jednostavna: dobro se prodaju knjige na nacionalne teme...

Da li danas pisac u Srbiji ima dominantnu ulogu u formiranju nacionalne svesti? Možda je ima, ali trebalo bi da zna da vrši samo jednu tradicionalnu ulogu, nipošto modernu. Po ključu Vladana Desnice, on služi *primenjenoj* književnosti.

danas još glumi, ali nadajmo se da će jednog dana biti u stanju da čuju. A budući da pišem za vlastito zadovoljstvo, ne smem se ipak ljutiti zbog toga što ne mare svi za moju umetnost.“ (*Mala hronika Ane Magdalene Bah*, „Glas“, Banja Luka, 1990, str. 130).

Klasifikaciju umetnosti za ovu priliku, i samo za ovu, sačinio sam ovlašno, a možda će pre biti da sam je od nekog pozajmio, ali ne znam tačno od koga. Toliko je, naime, uobičajena. Dakle, za ovu priliku, umetnosti delim na:

- verbalne
- vizuelne
- auditivne
- taktilne

Verbalnom tipu pripada umetnost reči: dakle, proza, poezija i drama; vizuelnom slikarstvo, fotografija, vajarstvo; auditivnom muzika; taktilnom arhitektura. Neke umetnosti su kombinacija ova četiri tipa: na primer, film duguje i verbalnom, i vizuelnom, i auditivnom tipu; balet vizuelnom, taktilnom i auditivnom; pozorište i opera duguju svim tipovima ponešto.

Već se iz ove liste vidi da sve navedene umetnosti nemaju isti značaj u tektonskim vremenima koja smo preživeli; neke umetnosti jedva da je ozbiljno okrznuo nacionalni duh (recimo, arhitektura), a neke su se naprosto udavile u njemu (umetnost reči), a poneke su, pak, dale značajan obol nacionu, kao što je, recimo, slikarstvo.

Da li je u postkomunizmu promenjeno shvatanje funkcije kulture? Teško je to reći bez detaljnijeg istraživanja. Trebalo bi tu konsultovati čitav niz časopisa, tu i tamo poneki list, proučiti simptomalno poneku knjigu. A sve to za nekih sedam-osam poslednjih godina.

Potom, postoji standardni problem periodizacije. *Odakle* počinje postkomunizam? Znamo da mu, zasad, kraja nema. Otkad počinje da duva *novi vetar* po glavama srpskih pisaca? Kada se on stišava i da li uopšte jenjava? Za početak, periodizacija bi se mogla napraviti s obzirom na dva osnovna pravca: s jedne strane, pripreme za sukob, i rat na kraju, a, s druge strane, trebalo bi obuhvatiti mirnodopsku opciju i stvarni mirotvorački napor. Osim toga, svagda treba pratiti i Razliku, ma koliko ona bila minorna i marginalna u ovim, bez sumnje, grandioznim i tragičnim događajima.

Istraživanje ide u tri pravca: analiza primera iz književnosti koji odgovaraju duhu tih promena; osvrt na slikarsku scenu u Beogradu; najzad, kao značajan parametar, kretanja u pozorištu u Beogradu. Biće – da ponovim – uglavnom reč o primerima, a ne o celovitoj istoriji događaja. Za istoriju je, mislim, još uvek rano jer je za nju potrebna, iznad svega, hladna glava i analitički um.

Za kraj, evo još jednog opredeljivanja, jer u bivstvovanju bez izbora ne možemo: pokušaću da lojalno ispunim zadatak koji nalaže projekat, a to će reći ispitivanje individualnog i kolektivnog identiteta u postkomunizmu. Voleo bih da moj doprinos bude sa stanovišta Razlike.

Bibliografija

Beardsley, Monroe C., *Aesthetics*, Hackett, Cambridge (Indianapolis), 1981.

Gombrich, E. H., *Meditations on a Hobby Horse and other essays on the theory of art*, Phaidon, London and New York, 1971.

Gombrich, E. H., *Norm and Form*, Phaidon, London, 1966.

Gombrich, E. H., *The Sense of Order*, Phaidon, Oxford, 1984.

Gombrich, E. H., *Symbolic Images*, Phaidon, London, 1966.

Gombrih, E. H., *Umetnost i iluzija*, Nolit, Beograd, 1984.

Gombrih, E. H., *Umetnost i njena istorija*, Nolit, Beograd, 1980.

Jakobson, Roman, *Ogledi iz poetike*, Prosveta, Beograd, 1978.

Kiš, Danilo, *Čas anatomije*, Nolit, Beograd, 1978.

Kostić, Laza, *Knjiga o Zmaju*, Prosveta, Beograd, 1984 (Matica srpska, Novi Sad, 1989)

Lehmann-Haupt, H., *Art under a Dictatorship*, Oxford University Press, New York, 1954.

Mukaržovski, Jan, *Struktura, funkcija, znak, vrednost*, Nolit, Beograd, 1986.

Panofsky, Erwin, *Meaning in the Visual Arts*, Garden City, N. Y., 1955.

Philosophy Looks at the Arts, (Ed. by Joseph Margolis), Philadelphia, 1978.

Velek, Rene i Voren, Ostin, *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd, 1965.

Dušan Bošković

ART AND SOCIETY:
DISPUTES IN YUGOSLAV THOUGHT

Summary

The basic notions of our project such as identity and post-communism are briefly discussed. Then the author tries to answer the question whether the cultural pattern, as an one of the important parameters of a society's conditions, has changed in our society, and in what sense. Examples from literature, painting and theatre (in Belgrade) are analyzed as illustrations of changes in the relation Modern art-Archaic art.

Key words: history of ideas, identity, postcommunism, modern art, archaic art.